

آموزش حقوق بشر در نظام بین الملل^۱

مجتبی همتی *

چکیده

اگر چه ممکن است در تفکر سنتی، حقوق بشر قدمتی به تاریخ نوع انسان داشته باشد ولی در روی کرد مدرن، شناسایی جهانی و توسعه‌ی این حقوق، بدون تردید در حد وسیعی مدیون تلاش‌ها و کوشش‌های سازمان ملل متحد است. اهمیت و ارزشی که جامعه‌ی بین‌المللی برای آموزش حقوق بشر قایل است در تصمیم سازمان ملل در اعلام دهه‌ی ۲۰۰۴-۱۹۹۵ به عنوان دهه‌ی آموزش حقوق بشر تبلور یافته است.

مقاله‌ی حاضر ضمن پرداختن به پنج محور حق بر آموزش حقوق بشر در اسناد بین‌المللی، تعهدات قانونی دولت‌ها، اهداف آموزش حقوق بشر، محتوای آموزش حقوق بشر و فرایند آموزش حقوق بشر این ایده را مطرح می‌کند که با توجه به گستردگی گروه‌های مشمول آموزش - از جمله سیاست‌مداران، قضات، دادستان‌ها، حقوق‌دانان، پلیس، زندانبانان، نظامیان، والدین، روزنامه‌نگاران، مقامات مسئول اجرای حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، سازمان‌های غیردولتی - مقوله‌ی جدی آموزش حقوق بشر از مهم‌ترین و کارآمدترین راه کارهای اجرای حقوق بشر، و تحقق عدالت در روابط انسانی و در نتیجه توسعه‌ی پایدار انسانی است.

کلید واژگان

آموزش حقوق بشر، تعهدات قانونی دولت‌ها، نظام بین‌الملل.

۱. این مقاله برگرفته از طرحی پژوهشی تحت عنوان «آموزش حقوق بشر و شهروندی در نظام بین‌الملل و نظام داخلی ایران» می‌باشد که با هزینه‌ی معاونت پژوهشی دانشگاه شهید بهشتی انجام شده است.
* دانش‌آموخته‌ی دوره‌ی دکترای حقوق عمومی از دانشگاه شهید بهشتی.

مقدمه

در بند ۳ از ماده‌ی یک منشور ملل متحد، هدف ملل متحد، «حصول همکاری بین‌المللی در ... ترویج و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین برای همه بدون تمایز از حیث نژاد، جنس، زبان یا مذهب...» اعلام شده است.^۲ در ۲۳ دسامبر ۱۹۹۴، مجمع عمومی ملل متحد ژانویه‌ی ۱۹۹۵ تا ۳۱ دسامبر ۲۰۰۴ را «دهه‌ی ملل متحد برای آموزش حقوق بشر» نامید و با تدوین برنامه‌ای عملی برای این دهه از کمیسر عالی حقوق بشر ملل متحد خواست تا اجرای این طرح را تسهیل نماید.^۳

شناخت حقوق بشر یک پیش‌نیاز برای اشخاص و گروه‌هاست تا بتوانند به‌طور معقول، خواستار احترام به حقوق و آزادی‌های خود باشند. بیست سال بعد از تاسیس سازمان ملل «وئانت» دبیرکل وقت سازمان ملل متحد بیان داشت «اساسی‌ترین و عمیق‌ترین انگیزه‌ی سازمان ملل متحد عبارت است از توسعه‌ی حقوق بشر و حمایت از آن، تقویت سیر صعودی آزادی و پیشرفت بشر، رفاه و صلح». پانزده سال بعد، همتای او آقای «خاویر پرز دکویار» با یادآوری نقش سازمان ملل در ترویج و حمایت از حقوق بشر، بر اهمیت خاص آموزش در این زمینه تاکید کرد.^۴

آموزش و انتشار اطلاعات مربوط به حقوق بشر برای قانون‌گذاران، قضات و دیگر مقامات مسئول بسیار اساسی است تا مکانیسم‌های جبرانی ملی، هرچه بیش‌تر قابل دسترس و کارآمد شوند و این امر زمانی که حقوق بشر نقض می‌شود در جهت به‌کارگیری

2. Charter of United Nations, in: www.ohchr.org, (last viewed: 2009/1/5).

3. General Assembly Resolution 49/184.

۴. امیر ارجمند، اردشیر، «آموزش حقوق بشر»، مجله‌ی تحقیقات حقوقی، دانشکده‌ی حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره‌ی ۲۶-۲۵، ۱۳۷۸، ص. ۱۶۰.

موفقیت آمیز رویه‌های نظارتی بین‌المللی اهمیت خاصی پیدا می‌کند. آموزش حقوق بشر صرفاً درباره‌ی ابعاد خوب و طرح‌های عملی نیست؛ بلکه بسیاری از اسناد عمده‌ی حقوق بشر بین‌المللی، حق بر آموزش حقوق بشر را مورد شناسایی صریح قرار داده‌اند. توجه ویژه به آموزش حقوق بشر و موضوع کلی تر انتشار اطلاعات، از ویژگی‌های مشترک در اسناد بین‌المللی حقوق بشر هم در معاهدات و هم در اعلامیه‌هاست. اسناد مذکور بر تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، آن‌گونه که در بند ۳ از ماده‌ی ۱ منشور ملل متحد تصریح شده است، تاکید دارند.^۵

مطابق مقررات بین‌المللی و به منظور تحقق اهداف دهه‌ی آموزش حقوق بشر، آموزش حقوق بشر می‌تواند به‌عنوان آموزش، انتشار و اطلاعاتی تعریف گردد که هدف آن ایجاد فرهنگ جهانی حقوق بشر از طریق انتقال دانش و مهارت‌ها و شکل‌گیری نگرش‌هایی در راستای موارد زیر می‌باشد:

- یک- تقویت احترام به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین؛
- دو- توسعه‌ی کامل شخصیت انسانی و حس کرامت انسانی؛
- سه- ارتقای تفاهم، تساهل، برابری جنسی و دوستی بین ملت‌ها، مردمان بومی و گروه‌های نژادی، ملی، قومی، مذهبی و زبانی؛
- چهار- توانمندسازی همه‌ی افراد برای مشارکت موثر در یک جامعه‌ی آزاد؛ و
- پنج- افزایش فعالیت‌های سازمان ملل برای حفظ صلح.^۶

5. Alfredson, Gudmunder, «The Right to Human Rights Education», in: A. Eide *et al.* (eds.), *Economic, Social and Cultural Rights*, 2nd edition, 20001, p. 273.

6. See: United Nations Document A/51/506/Add.1, *Appendix, para. 2*, available at: <http://www.ohchr.org> (last viewed : 2009/1/5).

حقوق بشر در سه محور آموزشی و با هدف کم کردن شکاف بین دانش و عمل ترویج می‌شود:

اول- دانش و مهارت: یادگیری مفاهیم حقوق بشر و ساز و کارهای حمایتی آن و کسب مهارت‌های به کارگیری آن‌ها در زندگی روزانه؛

دوم- ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتار: توسعه‌ی ارزش‌ها و تقویت نگرش‌ها و رفتارهایی که حقوق بشر را حمایت می‌کند؛

سوم- عمل و اقدام: اتخاذ تدابیر عملی برای دفاع و ترویج حقوق بشر.^۷

بر این اساس، در پنج محور شامل حق بر آموزش حقوق بشر در اسناد بین‌المللی، تعهدات قانونی دولت‌ها، اهداف آموزش حقوق بشر، محتوای آموزش حقوق بشر و فرایند آموزش حقوق بشر، موضوع آموزش حقوق بشر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

۱. حق بر آموزش حقوق بشر در اسناد بین‌المللی^۸

مفهوم کلاسیک آموزش حقوق بشر در بند ۲ ماده‌ی ۲۶ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر بیان شده است؛ «آموزش و پرورش باید طوری هدایت شوند که شخصیت انسانی هر کس را به حد اکمل رشد آن برساند و احترام به حقوق و آزادی‌های بشر را تقویت کند. آموزش و پرورش باید حسن تفاهم، گذشت و احترام به عقاید مخالف و دوستی بین تمام

7. Guidelines for National Plans of Action for Human Rights Education; also, Plan of Action, World Programme for Human Rights Education, in: [http:// www.unhchr.ch](http://www.unhchr.ch) (last viewed : 2009/1/6).

۸. به علت گسترده بودن بحث، در این نوشتار صرفاً به اسناد جهانی حقوق بشر بسنده شده است.

ملل و جمعیت‌های نژادی یا مذهبی و همچنین توسعه‌ی فعالیت‌های ملل متحد را در راه حفظ صلح، تسهیل نماید».^۹

هم‌چنین مجمع عمومی در مقدمه، اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر را به عنوان یک استاندارد مشترک قابل حصول برای همه‌ی مردم و ملت‌ها اعلام کرده که هر شخص و هر سازمان اجتماعی با تدریس و آموزش، در ارتقای احترام به حقوق و آزادی‌های تضمین شده در این متن تلاش خواهد کرد. مجمع عمومی در قطع‌نامه‌ی (III) ۲۱۷D، توصیه‌نامه‌هایی را خطاب به حکومت‌ها، دبیرکل سازمان ملل، نهادهای تخصصی و سازمان‌های غیردولتی درباره‌ی انتشار و ترجمه‌ی اعلامیه‌ی حقوق بشر صادر کرد.^{۱۰}

در بند ۱ ماده‌ی ۱۳ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶ علاوه بر مفاد بند ۲ ماده‌ی ۲۶ اعلامیه، به حیثیت ذاتی انسان، مشارکت در جامعه‌ی آزاد و گروه‌های قومی نیز توجه شده است. بند ۱ ماده‌ی ۱۳ میثاق مقرر می‌دارد: «کشورهای طرف میثاق حق هر کس را بر آموزش و پرورش به رسمیت می‌شناسند. کشورهای مزبور موافق هستند که هدف آموزش و پرورش باید نمو کامل شخصیت انسانی و احساس حیثیت آن و تقویت احترام حقوق بشر و آزادی‌های اساسی باشد. علاوه بر این کشورهای طرف میثاق موافق هستند که آموزش و پرورش باید کلیه‌ی افراد را برای ایفای نقش سودمند در یک جامعه‌ی آزاد آماده سازد و موجبات تفاهم و تساهل و دوستی بین کلیه‌ی ملل و کلیه‌ی گروه‌های نژادی- قومی و مذهبی را فراهم آورد و توسعه‌ی فعالیت‌های سازمان ملل متحد را به منظور حفظ صلح تشویق نماید».^{۱۱} هر چند هر دو ماده

9. Universal Declaration of Human Rights, in: [http:// www.unhchr. ch/ udhr/ lang/eng.htm](http://www.unhchr.ch/udhr/lang/eng.htm) - 23k (last viewed: 2009/1/6).

10 . General Assembly Resolution 217A(III), 10 December 1948.

11. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, in: [http:// www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm](http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm) - 42k (last viewed: 2009/1/6).

در زمینه‌ی حق بر آموزش می‌باشند، اما اهداف ذکر شده برای آموزش در این مواد، تامین کننده‌ی اهداف آموزش حقوق بشر می‌باشد. در ماده‌ی ۱۰ کنوانسیون ۱۹۷۹ رفع کلیه‌ی اشکال تبعیض علیه زنان، در راستای تضمین حقوق برابر زنان با مردان در زمینه‌ی آموزش، دولت‌های طرف کنوانسیون موافقت کردند تا هرگونه مفهوم کلیشه‌ای از نقش‌های زنان و مردان را در همه‌ی سطوح و در همه‌ی اشکال آموزش - با تجدید نظر در کتاب‌های درسی و برنامه‌های مدارس و اتخاذ روش‌های تدریس ریشه‌کن سازند. ماده‌ی ۵ این سند به آموزش خانواده اشاره دارد که هدف آن، «درک مناسب از [نقش] مادران به عنوان یک کارکرد اجتماعی و شناسایی مسئولیت مشترک مردان و زنان در مراقبت از فرزندان‌شان می‌باشد».^{۱۲}

ماده‌ی ۳ اعلامیه‌ی رفع تبعیض علیه زنان بر آگاه نمودن افکار عمومی و هدایت آن به سمت ریشه‌کنی تعصبات و از میان برداشتن کلیشه‌ها و سایر اعمالی که مبتنی بر ایده‌ی فرودستی زنان می‌باشد تاکید دارد.^{۱۳} بند ۹ ماده‌ی ۴ اعلامیه‌ی رفع خشونت علیه زنان بر اتخاذ اقدامات لازم برای آموزش مجریان قانون و سیاست‌گذاران جهت حساس کردن آن‌ها نسبت به نیازهای زنان و تضمین پیش‌گیری، تعقیب و مجازات خشونت علیه زنان تاکید دارد. بند ۱۰ ماده‌ی مذکور، اتخاذ همه‌ی اقدامات لازم به ویژه فعالیت‌های آموزشی را جهت اصلاح الگوهای اجتماعی و فرهنگی رفتار مردان و زنان و رفع تعصبات، اعمال کلیشه‌ای و سایر اعمالی که مبتنی بر ایده‌ی فرودستی یا فرادستی جنسیتی است مقرر

12.The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), adopted on 1979 by the UN General Assembly in: www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/-21k (last viewed: 2009/1/7).

13 . Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women, proclaimed by General Assembly Resolution 2263(XXII) of 7 November 1967, in: <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/21.htm> (last viewed: 2009/1/7).

می‌دارد. بند ۲ ماده‌ی ۵ بر ترویج نشست‌ها و همایش‌هایی با هدف بالا بردن آگاهی افراد در خصوص رفع خشونت علیه زنان و بند ۶ ماده‌ی مزبور بر تدوین و ترویج رهنمودهای مقابله با خشونت علیه زنان و اتخاذ اقدامات لازم در این خصوص صراحت دارند.^{۱۴} توصیه‌نامه‌ی عمومی شماره‌ی ۱۹ در مورد خشونت علیه زنان (مصوب ۱۹۹۲ کمیته‌ی رفع تبعیض علیه زن) «اتخاذ اقدامات پیش‌گیرانه از جمله در مورد اطلاعات عمومی و برنامه‌های آموزشی در تغییر نگرش‌ها درخصوص نقش‌ها و وضعیت زنان» را مورد تاکید قرار می‌دهد.^{۱۵}

ماده‌ی ۷ کنوانسیون بین‌المللی ۱۹۶۵ در مورد رفع کلیه‌ی اشکال تبعیض نژادی تصریح دارد که: «دول متعاهد ملتزم می‌شوند به منظور مبارزه با تعصباتی که منجر به تبعیضات نژادی می‌شود و نیز برای تعمیم و بسط تفاهم و روح گذشت و سازش و مودت در میان ملل و گروه‌ها، نژادها و اقوام مختلف و ترویج نیات و اصول منشور ملل متحد و مفاد اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر و اعلامیه‌ی ملل متحد درباره‌ی رفع تبعیضات نژادی و این کنوانسیون اقدامات موثر به ویژه در زمینه‌ی تعلیم و تربیت و فرهنگ و نشر اخبار معمول دارند».^{۱۶}

14 . Declaration on the Elimination of Violence Against Women, General Assembly Resolution 48/104 of 20 December 1993, in: [http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.RES.48.104.En](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.RES.48.104.En) (last viewed : 2009/1/7).

15 . Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, General Recommendation 19, Violence Against Women (eleventh session, 1992), U.N. Doc. A/47/38 at 1 (1993), in: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/gener19.htm> (last viewed : 2009/1/5).

16. *International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination*, adopted and opened for signature and ratification by General Assembly Resolution

ماده‌ی ۸ اعلامیه‌ی ۱۹۶۳ در مورد رفع همه‌ی اشکال تبعیض نژادی دربردارنده‌ی مقرره‌ی مشابهی است.^{۱۷} اعلامیه‌ی ۱۹۷۸ یونسکو در مورد نژاد و تعصبات نژادی مقررات زیادی در خصوص آموزش حقوق بشر دارد و جزییاتی را که در اسناد دیگر نیست، داراست. پاراگراف اول ماده‌ی ۵ بیان می‌دارد، فرهنگ و آموزش در یک مفهوم کلی به مردان و زنان ابزارهای موثری را عرضه می‌کند تا «تصدیق کنند که آن‌ها با برابری حقوق و کرامت ذاتی متولد می‌شوند» و «حق همه‌ی گروه‌ها بر هویت فرهنگی خودشان و توسعه‌ی زندگی فرهنگی متمایزشان را به رسمیت بشناسند». در ادامه‌ی می‌خوانیم:

«دولت‌ها، در راستای اصول و رویه‌های قانون اساسی‌شان و سایر مقامات صلاحیت‌دار و همه‌ی متخصصان امر تدریس، ملتزم به رعایت این امر هستند که منابع آموزشی همه‌ی کشورها در جهت مبارزه با نژادپرستی مورد استفاده قرار بگیرد؛ مخصوصاً با تضمین این که برنامه‌ی درسی و کتاب‌ها در بر دارنده‌ی ملاحظات علمی و اخلاقی مربوط به وحدت و تکثر انسانی باشد و این که هیچ گونه تمایز فردی در مورد هیچ ملتی اعمال نشود. و همین‌طور با تربیت معلمان در حصول این اهداف، با قابل حصول ساختن منابع آموزشی برای همه‌ی گروه‌های جمعیتی فارغ از محدودیت نژادی یا تبعیض و با اتخاذ اقدامات موثر در جبران شکاف‌هایی که برخی گروه‌های نژادی و قومی در سطوح آموزشی و استاندارد زندگی‌شان از آن‌ها رنج می‌برند و به‌طور خاص برای جلوگیری از

2106 (XX), of 21 December 1965, entry into force 4 January 1969, in: <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm> (last viewed : 2009/1/9).

17. United Nations Declaration on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination, proclaimed by General Assembly Resolution 1904 (XVIII) of 20 November 1963, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/9.htm> (last viewed: 2009/1/8).

بروز این شکاف‌ها و اعمال شرایط اسفناک بر کودکان [به هدف مبارزه با نژاد پرستی نایل آیند]^{۱۸}.

بند ۱ ماده‌ی ۱۰ کنوانسیون منع شکنجه، از دول عضو می‌خواهد «تا اطمینان حاصل نمایند که آموزش و اطلاع‌رسانی در مورد ممنوعیت شکنجه به صورت کامل در دوره‌های آموزشی پرسنل مجری قانون، نیروهای انتظامی یا نظامی، پرسنل پزشکی، مقامات عمومی و دیگر اشخاصی که ممکن است درگیر مسایل مربوط به بازداشت، بازپرسی یا برخورد با هر شخصی که تحت یکی از اشکال توقیف، بازداشت یا زندان می‌باشد، مورد مذاقه قرار می‌گیرد».^{۱۹} بند ۱ اعلامیه‌ی تهران از اعضای جامعه‌ی بین‌المللی می‌خواهد تا تعهدات رسمی خود را به منظور ترویج و تشویق احترام به حقوق و آزادی‌های اساسی بشر برای همه و بدون هیچ گونه تبعیض از حیث نژاد و رنگ و جنس و زبان و عقاید سیاسی و سایر عقاید انجام دهند.^{۲۰}

18. Declaration on Race and Racial Prejudice, adopted and proclaimed by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization at its twentieth session, on 27 November 1978, in: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_prejud.htm (last viewed : 2009/1/7).

19. *Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly Resolution 39/46 of 10 December 1984, in: <http://www2.ohchr.org/english/law/cat.htm> (last viewed: 2009/1/4).

20. Proclamation of Teheran, proclaimed by the International Conference on Human Rights at Teheran on 13 May 1968, in: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/b_tehern.htm (last viewed: 2009/1/3).

براساس بند ۱ ماده‌ی ۲۹ کنوانسیون ۱۹۸۹ حقوق کودک، دولت‌های عضو توافق دارند که آموزش کودک در پی تحقق موارد زیر خواهد بود:

«... ب) توسعه احترام به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین.

... د) آماده ساختن کودک برای یک زندگی توأم با مسئولیت در یک جامعه‌ی آزاد و با روحیه‌ای [مملو] از تفاهم، صلح، صبر، تساوی زن و مرد و دوستی بین تمام مردم، گروه‌های قومی، مذهبی و ملی و افراد بومی».

ماده‌ی ۱۷ کنوانسیون مذکور در مورد نقش و کارکرد رسانه‌های گروهی نیز حایز اهمیت است.^{۲۱} اصل ۷ اعلامیه‌ی حقوق کودک ضمن تصریح بر دریافت آموزش رایگان و اجباری در دوره‌ی ابتدایی، تأکید دارد که آموزش کودک باید به گونه‌ای باشد که فرهنگ عمومی او را ارتقا داده و او را در شرایط برابر، بر توسعه‌ی توانایی‌ها، قضاوت فردی، درک اخلاقی و مسئولیت اجتماعی قادر سازد و او بتواند عضو مفیدی برای جامعه شود. اصل ۱۰ نیز بر پرورش کودک توأم با روحیه‌ی تفاهم، گذشت، اعتقاد به دوستی بین مردم، صلح و برادری جهانی و وقف استعداد و توانایی در خدمت به هم‌نوع تأکید دارد.^{۲۲}

ماده‌ی ۵ کنوانسیون منع تبعیض در آموزش از دولت‌های عضو میثاق می‌خواهد به این مطلب اذعان کنند که هدف آموزش باید شکفتگی کامل شخصیت انسانی و تحکیم احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی بوده و تفاهم و اغماض و دوستی بین کلیه‌ی

21. Convention on the Rights of the Child, General Assembly Resolution 44/25 of 20 November 1989, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm> (last viewed: 2009/1/4).

22 . Declaration of the Rights of the Child, proclaimed by General Assembly Resolution 1386(XIV) of 20 November 1959, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/25.htm> (last viewed : 2009/1/9).

ملت‌ها و تمام گروه‌های نژادی یا مذهبی و همچنین بسط فعالیت‌های ملل متحد برای برقراری صلح را تسهیل نمایند.^{۲۳} کنوانسیون شماره‌ی ۱۱۱ سازمان بین‌المللی کار در خصوص تبعیض در امور مربوط به استخدام و شغل (۱۹۶۰) در بند (ب) ماده‌ی ۳ مقرر می‌دارد:

«کشورهای عضو می‌پذیرند تا برنامه‌های آموزشی را به گونه‌ای ترویج نمایند که تضمین‌کننده‌ی تدوین و اجرای سیاست‌های ملی‌ای به حساب آید که هدف آن تامین برابری فرصت و رفتار در محل کار باشد».^{۲۴} کنوانسیون شماره‌ی ۱۶۹ در خصوص مردمان بومی و قبیله‌ای در کشورهای مستقل (۱۹۸۹) در ماده‌ی ۲۹ تصریح دارد:

«اقدامات آموزشی بین همه‌ی بخش‌های جامعه‌ی ملی، مخصوصاً در بین افرادی که در تماس کاملاً مستقیم با افراد مذکور قرار دارند، با هدف رفع تعصباتی که آن‌ها ممکن است در مورد این افراد روا دارند، اتخاذ خواهد شد. بدین منظور، تلاش‌هایی برای تضمین این که کتاب‌های تاریخ و دیگر موضوعات آموزشی، یک تصویر منصفانه، واقعی و آموزنده از جوامع و فرهنگ آن افراد ارایه دهد، صورت خواهد گرفت».^{۲۵} در ماده‌ی ۳۰ این کنوانسیون، آموزش حقوق بشر برای افراد بومی و قبیله‌ای مورد تاکید قرار گرفته است.

23. The UNESCO Convention Against Discrimination in Education, adopted on 14 December 1960 and entered into force 22 May 1962, in: <http://www.unesco.org/most/Inlaw3.htm> (last viewed : 2009/1/22).

24 . Discrimination (Employment and Occupation) Convention, Convention (No. 111) Concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation, adopted on 25 June 1958 by the General Conference of the International Labor Organization at its forty-second session, in: www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C111 - 3k (last viewed : 2009/1/19).

25 . Convention (No. 169) Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, adopted on 27 June 1989 by the General Conference of the International

اعلامیه‌ی حق افراد بومی، که توسط مجمع عمومی در سال ۲۰۰۷ تصویب شد، آموزش حقوق بشر را در راستای حفظ صلح و تفاهم و هم‌زیستی، هم برای اکثریت و هم مردمان بومی مقرر می‌دارد.^{۲۶} بند ۴ ماده‌ی ۴ اعلامیه‌ی حقوق افراد عضو اقلیت‌های ملی یا قومی، مذهبی و زبانی تصریح دارد:

«هرجا مناسب باشد، دولت‌ها بایستی اقدامات آموزشی را برای تشویق علم و دانش تاریخ، سنت‌ها، زبان و فرهنگ اقلیت‌هایی که در سرزمین آن‌ها هستند، اتخاذ کنند. افراد عضو این اقلیت‌ها بایستی فرصت مناسب برای آموختن علوم اجتماعی به عنوان یک کل را داشته باشند».^{۲۷}

اعلامیه‌ی حقوق افراد معلول مصوب ۱۹۷۵ در پاراگراف ۱۳ تصریح می‌کند که افراد معلول، خانواده و اجتماعات آن‌ها «باید از طریق ابزارهای مناسب از حقوق مندرج در این اعلامیه مطلع شوند».^{۲۸} اعلامیه‌ی ۱۹۹۳ وین^{۲۹} که در کنفرانس جهانی حقوق بشر در وین

Labor Organization at its seventy-sixth session, in: www.ilo.org/public/english/indigenous/standard/index.htm - 18k (last viewed : 2009/1/29).

26 . Declaration on Rights of Indigenous People, adopted by General Assembly on 13 September 2007, in: <http://www.un.org/News/Press/docs/2007/ga10612.doc.htm> (last viewed : 2009/1/15).

27 . Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, adopted by General Assembly Resolution 47/135 of 18 December 1992, in: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_minori.htm (last viewed : 2009/1/17).

28. Declaration on the Rights of Disabled Persons, proclaimed by General Assembly Resolution 3447 (XXX) of 9 December 1975, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/72.htm> (last viewed : 2009/1/16).

تصویب گردید، آموزش حقوق بشر را (در پاراگراف ۳۳ قسمت اول) مورد توجه قرار داده و مقرر می‌دارد:

«کنفرانس جهانی حقوق بشر دوباره تایید می‌کند که دولت‌ها مکلف هستند تا تضمین کنند که هدف آموزش، تقویت احترام به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین می‌باشد. این کنفرانس جهانی... اهمیت هماهنگی و پیوستگی موضوع برنامه‌های آموزش حقوق بشر را مورد تاکید قرار داده و از دولت‌ها می‌خواهد در این باره اقدام کنند... آموزش حقوق بشر و انتشار اطلاعات مناسب (هم اطلاعات نظری و هم اطلاعات کاربردی) نقش مهمی در ترویج و احترام حقوق بشر در خصوص همه‌ی افراد بدون تمایز از هر حیث از قبیل نژاد، جنس، زبان یا مذهب بازی می‌کند و این امر در سیاست‌های آموزشی در سطوح ملی و بین‌المللی باید هماهنگ و یک‌پارچه باشد». این اعلامیه در ادامه (در پایان پاراگراف ۳۳) تصدیق می‌کند که «محدودیت منابع و وضعیت نابرابر سازمان‌ها ممکن است مانع تحقق فوری این اهداف گردد». بنابراین در اعلامیه (در پاراگراف ۴۴)، از دولت‌ها و سازمان‌های مختلف مجموعه‌ی سازمان ملل متحد و سازمان‌های چندجانبه «خواسته می‌شود تا منابع تخصیص یافته به برنامه‌هایی که هدف‌شان ارتقای دانش و آگاهی حقوق بشری از طریق تعلیم، تدریس و آموزش می‌باشد را افزایش دهند». در برنامه‌ی عملی وین، رویکرد عمل‌محور در پاراگراف‌های ۷۸-۸۲ (قسمت دوم این اعلامیه) مورد تاکید قرار گرفته است. در پاراگراف ۷۹، کنفرانس جهانی از دولت‌ها و سازمان‌ها می‌خواهد که «موضوعات حقوق بشر، حقوق بشردوستانه، دموکراسی و حاکمیت قانون را در برنامه‌ی درسی همه‌ی

29. Vienna Declaration and Programme of Action, World Conference on Human Rights (1993), in: [www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.CONF.157.23.En-87k](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.CONF.157.23.En-87k) (last viewed : 2009/1/19).

نهادهای آموزشی در اشکال رسمی و غیررسمی وارد نمایند». در پاراگراف ۲۸ آمده است: «دولت‌ها با کمک سازمان‌های بین‌الدولی، نهادهای ملی و سازمان‌های غیردولتی باید آگاهی روزافزون از حقوق بشر و تساهل متقابل را ترویج نمایند... برنامه‌های خدمات مشاوره‌ای و مساعدت فنی نظام ملل متحد باید پاسخ‌گوی فوری به درخواست‌های کشورها برای فعالیتهای آموزشی و تربیتی در زمینه‌ی آموزش حقوق بشر و نیز آموزش خاص در خصوص استانداردهایی که در اسناد بین‌المللی حقوق بشر آمده است باشد». هم‌چنین در پاراگراف ۲، کنفرانس جهانی توجه به «اعلام دهه‌ی آموزش حقوق بشر ملل متحد جهت ترویج، تشویق و تمرکز بر فعالیتهای آموزشی» را توصیه می‌کند. در پاسخ به این درخواست مجمع عمومی در ۲۳ دسامبر ۱۹۹۴ طی قطع‌نامه‌ی ۴۹/۱۸۴، ژانویه‌ی ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۴ را دهه‌ی آموزش حقوق بشر ملل متحد را نام‌گذاری کرد. بر مبنای متون آماده شده توسط مرکز کمیساریای عالی حقوق بشر، برنامه عملی برای این دهه توسط مجمع عمومی تایید شده است.

اسناد متعدد و گزارش‌های کنفرانس‌ها که توسط سازمان یونسکو یا با همکاری آن تصویب شده‌اند آموزش حقوق بشر را مورد تاکید قرار می‌دهند. اسنادی که با همکاری یونسکو تصویب شده‌اند شامل توصیه‌نامه‌ی یونسکو در خصوص آموزش تفاهم، همکاری و صلح بین‌المللی و آموزش حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین ۱۹۷۴؛^{۳۰} اعلامیه‌ی مربوط به نژاد و تعصبات نژادی ۱۹۷۸؛ اعلامیه‌ی اصول بنیادین مربوط به کمک رسانه‌های گروهی

30 . Recommendation Concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms, adopted by the General Conference of UNESCO at its 18th session on 19 November 1974, in: www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/Peace.PDF (last viewed : 2009/1/9).

به تقویت صلح و تفاهم بین‌المللی و ترویج حقوق بشر و مبارزه با نژاد پرستی، آپارتاید و تشویق به جنگ ۱۹۷۸؛^{۳۱} کنگره‌ی بین‌المللی در مورد آموزش حقوق بشر ۱۹۷۸؛^{۳۲} توصیه‌نامه‌ی *مالتا* در مورد آموزش حقوق بشر، اطلاعات و اسناد ۱۹۸۷؛^{۳۳} برنامه‌ی اقدام جهانی یونسکو در مورد آموزش حقوق بشر و دموکراسی (اعلامیه‌ی مونترال) ۱۹۹۳؛^{۳۴} چارچوب عملی یک‌پارچه در مورد آموزش صلح، حقوق بشر و دموکراسی^{۳۵}؛ گردهمایی ۱۹۹۲ در

31. Declaration on Fundamental Principles Concerning the Contribution of the Mass Media to Strengthening Peace and International Understanding, to the Promotion of Human Rights and to Countering Racism, *Apartheid* and Incitement to War, proclaimed by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization at its twentieth session in Paris, on 28 November 1978, in: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_media.htm (last viewed : 2009/1/1).

32 . International Congress on the Teaching of Human Rights, Vienna, Austria, 1978, in: http://portal.unesco.org/shs/en/ev.php,URL_ID=1686&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (last viewed : 2009/1/9).

33 . Malta Recommendations on Human Rights Teaching Information and Documentation, 1987, The International Congress on Human Rights Teaching, Information and Documentation was organized by UNESCO in Malta in 1987 to encourage human rights education, in: http://portal.unesco.org/shs/en/ev.php,URL_ID=1687&URL-DO=DO_PRINTPAGE&URL_SECTION=201.html (last viewed : 2009/1/15).

34. World Plan of Action on Education for Human Rights and Democracy Montréal, Canada, 1993, in: http://www.unesco.org/webworld/peace_library/UNESCO/HRIGHTS/342-353.HTM (last viewed : 2009/1/16).

35 . Declaration and Integrated Framework of Action on Education for Peace, Human Rights and Democracy, Declaration of the 44th Session of the International Conference on Education (Geneva, October 1994), endorsed by the General

مورد آموزش حقوق بشر و دموکراسی در تونس^{۳۶}؛ کنگره‌ی بین‌المللی ۱۹۹۳ مربوط به آموزش بزرگسالان در هامبورگ^{۳۷}؛ کنفرانس منطقه‌ای ۱۹۹۷ در مورد آموزش حقوق بشر در اروپا^{۳۸} می‌باشد.

وضعیت حقوقی اسناد مورد اشاره در این مقاله متفاوت است. اعلامیه‌ها، اصول، رهنمودها، قطع‌نامه‌ها و توصیه‌نامه‌ها اثر حقوقی الزام‌آوری بر کشورهای عضو ندارند. با وجود این، این اسناد یک اثر اخلاقی غیر قابل انکاری داشته و راهنمایی عملی موثری برای عملکرد و رفتار دولت‌ها فراهم می‌سازند. ارزش این اسناد مبتنی بر پذیرش تعداد کثیری از کشورها بوده و حتی بدون اثر حقوقی می‌توانند بیان‌کننده‌ی اصول عموماً پذیرفته شده در سطح جامعه‌ی بین‌المللی باشند. به هر رو، معاهدات بین‌المللی از قبیل میثاق‌ها، پروتکل‌ها یا کنوانسیون‌ها از نظر حقوقی برای دولت‌هایی که آن‌ها را تصویب کرده یا به آن‌ها ملحق شده‌اند، الزام‌آور هستند.

۲. تعهدات قانونی دولت‌ها

دولت‌ها بر اساس حقوق بین‌الملل، تعهداتی برای شناسایی، تضمین و اجرای حقوق بشر دارند. با نگاهی به مجموعه‌ی اسناد و موازین بین‌المللی (از جمله ماده‌ی ۱ منشور ملل

Conference of UNESCO at its 28th session (Paris, November 1995), in: <http://www.unesco.org/most/lnlaw35.htm> (last viewed : 2009/1/12).

36 . International Forum on Education for Democracy, Tunis, 8 November 1992, in: <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000939/093937e.pdf>(last viewed:2009/1/14).

37.Conference Report: Fifth International Conference on Adult Education (CONFINTEA), Hamburg, Germany, 1997,in: <http://www.poline.org/docs/1261/135490.html> (last viewed : 2009/1/13).

38.UNESCO Regional Conference on Human Rights Education in Europe: Conference Report and European Implementation Strategy,199.

متحد، مقدمه‌ی اعلامیه‌ی جهانی، مقدمه و ماده‌ی ۲ میثاقین حقوق بشر، مصوبات یونسکو از جمله بند ۱ ماده‌ی ۶ اعلامیه‌ی یونسکو در مورد تبعیض و تعصبات نژادی و سایر اسناد بین‌المللی که پیش‌تر به آن‌ها اشاره شد) این که «دولت‌ها مسئولیت ابتدایی برای تضمین حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین برای همه‌ی افراد و گروه‌ها بر مبنای برابری حقوق و حیثیت ذاتی دارند» امری اساسی و تفکیک‌ناپذیر است. همه‌ی دولت‌ها به موجب این تعهدات، برای «تصویب قانون و اتخاذ دیگر اقدامات در راستای اجرای آموزش حقوق بشر مکلف هستند». تضمین بهره‌مندی برابر از حق بر آموزش حقوق بشر، عدم تبعیض در بهره‌مندی و شناسایی و ارایه‌ی اقدامات خاص و واقعی در محو تبعیض و حصول بهره‌مندی برابر، بخشی از اجرا و تامین حقوق بشر هستند.^{۳۹}

در بحث از آموزش حقوق بشر، وجود برخی محدودیت‌ها به عنوان یک واقعیت پذیرفته شده است. در این خصوص از جمله می‌توان به مقررات مربوط به تحقق تدریجی آموزش حقوق بشر به دلیل منابع محدود، آن‌گونه که در ماده‌ی ۲ میثاق حقوق مدنی و سیاسی آمده است، اشاره کرد. بی‌سوادی، فقر، مخالفت سیاسی و غفلت، از جمله موانع دیگر بر سر راه پیشرفت آموزش حقوق بشر هستند. به هر رو تلاش می‌شود با همکاری‌های بین‌المللی از طریق اعطای کمک‌های فنی و تقویت رویه‌های نظارتی این گونه محدودیت‌ها و موانع ریشه‌کن شوند. در کنار دولت‌ها که تعهدات قانونی نسبت به اجرای مقررات مربوط به آموزش حقوق بشر را پذیرفته‌اند، معلمان، محققان، دانشگاه‌ها و دیگر موسسات آموزش عالی نیز تعهداتی اخلاقی و سیاسی را با هدف مشابه بر عهده گرفته‌اند.

39. Alfredson, *op. cit.*, p. 282.

این روی کرد در ماده‌ی ۵ و ۸ اعلامیه‌ی یونسکو در مورد تعصبات نژادی و قومی که تکالیفی را برای افراد و سازمان‌ها فهرست می‌کند، به رسمیت شناخته شده است. هم‌چنین می‌توان به اعلامیه‌ی جهانی و به ویژه ماده‌ی ۲۹ آن اشاره کرد که می‌گوید هر شخص نسبت به جامعه‌ای که توسعه‌ی آزاد و کامل شخصیت او در آن امکان پذیر است تکالیفی دارد.

۳. اهداف آموزش حقوق بشر

آموزش حقوق بشر، اهداف گوناگونی دارد که می‌توان آن‌ها را در دو گروه اهداف عام و اهداف خاص دسته‌بندی نمود.

۳-۱. اهداف عام آموزش حقوق بشر

کنفرانس جهانی ملل متحد در مورد حقوق بشر (کنفرانس وین) در سال ۱۹۹۳ این ایده را مطرح کرد که آموزش حقوق بشر «برای ترویج و حصول روابط پایدار و هماهنگ بین جوامع و تقویت درک متقابل، تساهل و صلح ضروری است». برنامه‌ی عملی بین‌المللی برای دهه‌ی آموزش حقوق بشر، اهداف مفصلی را برای جامعه‌ی بین‌المللی تعیین کرد: ارزیابی نیازها و تدوین استراتژی‌های موثر؛ تدوین و تقویت برنامه و ظرفیت سازی آموزش حقوق بشر در سطوح بین‌المللی، ملی و محلی؛ توسعه‌ی هماهنگ ابزارهای موثر؛ تقویت نقش و ظرفیت رسانه‌های جمعی؛ و انتشار جهانی اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر. هدف کلان آموزش حقوق بشر، ایجاد فرهنگ جهانی حقوق بشر از طریق انتقال دانش و مهارت‌ها و شکل‌گیری نگرش‌هایی در راستای موارد زیر می‌باشد:

یک- تقویت احترام به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین؛

دو- توسعه‌ی کامل شخصیت انسانی و حس کرامت انسانی؛

سه- ارتقای تفاهم، تساهل، برابری جنسیتی و دوستی بین ملت‌ها، مردمان بومی و گروه‌های نژادی، ملی، قومی، مذهبی و زبانی؛

چهار- توانمندسازی همه‌ی افراد بر مشارکت موثر در یک جامعه‌ی آزاد؛

پنج- افزایش فعالیت‌های سازمان ملل برای حفظ صلح؛

شش- ترویج استانداردهای حقوق بشری از جمله برابری زنان و مردان، اعمال موثر عدالت، و رفاه کودک .

اهداف دیگری را نیز می‌توان برای آموزش حقوق بشر ذکر کرد: «آموزش همگانی، انتقال دانسته‌ها، بیداری و شکوفایی و تحول شخصیت فرد به تریبی که بتواند در هماهنگی با محیط اطراف خود زندگی کند. این امر با توجه به عناصر زیر صورت می‌گیرد:

- حقوق، ارزش‌ها و اقدامات لازم جهت رعایت حقوق بشر و هم‌چنین تلاش برای شکل‌گیری و تثبیت یک رفتار عمومی.

- آموزش حقوق بشر مسئله‌ی مهمی را طرح می‌کند که عبارت است از پیوند بین شناخت و عمل؛ یعنی از شناخت به عمل رسیدن. آشنایی با حقوق بشر در صورتی که منتج به ترویج و حمایت از آن نگردد هیچ فایده‌ای ندارد».^{۴۰}

در راستای تحقق این اهداف کلان، اهداف راهبردی برنامه‌ی آموزش حقوق بشر شامل موارد زیر می‌باشد^{۴۱}:

یک- ایجاد و تقویت نهادها و سازمان‌های ملی و محلی حقوق بشر؛

۴۰. امیرارجمند، پیشین، ص. ۱۶۶.

41. Report of the Secretary-General, Addendum, Guidelines for National Plans of Action for Human Rights Education, in: <http://www.unhchr.ch>, See: United Nations Document A/51/506/Add.1, *Ibid*.

دو- اتخاذ اقدامات هم سو با برنامه های ملی جهت ترویج و حمایت از حقوق بشر؛

سه- جلوگیری از نقض حقوق بشر. پیامد نقض حقوق بشر، تخریب ارزش های انسانی، اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و اقتصادی است؛

چهار- شناسایی افراد و اقشاری که در حال حاضر از حقوق کامل بشری شان در جامعه محروم هستند و تضمین این که گام های موثر در جهت برطرف کردن وضعیت دشوار آنها اتخاذ شود؛

پنج- ممکن ساختن پاسخ جامع به تغییرات سریع اجتماعی و اقتصادی. در غیر این صورت این امر منجر به بی نظمی و هرج و مرج و بی خانمانی می گردد؛

شش- ترویج منابع متنوع، روی کردها، روش شناسی ها و نهادها در زمینه ی آموزش حقوق بشر؛

هفت- تقویت فرصت های همکاری در فعالیتهای آموزشی حقوق بشر بین نهادهای حکومتی، سازمان های غیردولتی، گروه های حرفه ای و دیگر سازمان های جامعه ی مدنی؛

هشت- تاکید بر نقش حقوق بشر در توسعه ی ملی؛

نه- کمک به دولت ها در جهت عمل به تعهدات قبلی شان در قبال حقوق بشر بر اساس اسناد و برنامه های بین المللی از جمله اعلامیه ی وین و برنامه ی عملی (۱۹۹۳) و دهه ی آموزش حقوق بشر سازمان ملل متحد (۲۰۰۴-۱۹۹۴).

۲-۳. هدف خاص آموزش حقوق بشر: بهبود روابط قومی، نژادی و

مذهبی

با توجه به اهمیت ایجاد صلح در جامعه ی ملل متحد و نقش عوامل قومی، زبانی و مذهبی در ایجاد بحران و نقض صلح از یک طرف و آسیب پذیری اقلیت ها از طرف دیگر، اسناد یک تعهد قومی برای بهبود روابط نژادی، قومی و مذهبی را نشان داده و ثبات و صلح

داخلی را تقویت می‌کنند. ارتباطات فراوان ایجاد شده بین آموزش حقوق بشر، در راستای بهره‌مندی برابر از حق‌های بشری و عدم تبعیض در راستای کمک به تفاهم، تساهل، دوستی و هماهنگی متقابل بین ملت‌ها و گروه‌ها می‌باشد.^{۴۲}

فرصت‌های نابرابر و اعمال تبعیض علیه گروه‌های اقلیت و مردمان بومی، علیه خود افراد عضو این گروه‌ها نیز در زمینه‌ی آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بسیار دیده می‌شود. شواهدی از اعمال تبعیض علیه گروه‌های اقلیت ثبت شده است. اسناد متعددی با توجه به این که قواعد مربوط به بهره‌مندی برابر و عدم تبعیض همیشه کافی نیستند، اتخاذ تدابیر خاص یا اقدامات ایجابی را در جهت تحقق واقعی بهره‌مندی برابر توصیه می‌کنند. اتخاذ تدابیر خاص، مزایایی را در پی دارد. آن‌ها به‌طور قاطع در قاعده‌ی بهره‌مندی برابر یا عدم تبعیض ریشه دوانده‌اند.^{۴۳}

بی‌گمان غفلت یکی از عوامل عمده‌ی تبعیض نژادی، قومی و مذهبی است و آموزش حقوق بشر می‌تواند در فایق آمدن و رفع این مشکلات بسیار راه‌گشا باشد. این روی‌کرد آشکارا در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای به رسمیت شناخته شده است و اتخاذ اقدامات خاصی برای بهره‌مندی اقلیت‌ها و مردمان بومی، به‌طور صریح به عنوان یکی از دغدغه‌های حق بر آموزش و حق بر آموزش حقوق بشر ترسیم شده است. در این راستا، اسناد بارها و بارها نیاز اکثریت برای دانستن تاریخ، سنت، زبان و فرهنگ اقلیت‌ها و افراد بومی را مورد تاکید قرار داده‌اند. البته، این گروه‌ها بایستی هم‌چنین از شرایط و وضعیت اکثریت آگاه شوند. پشتوانه‌ی نظری و عملی آموزش زبان از نظر ماهوی، همانند آموزش حقوق بشر، از جمله ترویج تحمل و درک و تفاهم بین اکثریت و اقلیت است. نقش موثر

42. Alfredson, *op. cit.*, pp. 282-283.

43. *Ibid.*, p. 283.

آموزش زبان در یادگیری بین فرهنگی^{۴۴} و همزیستی مسالمت آمیز^{۴۵} بر مبنای حقوق برابر بارها مورد تاکید قرار گرفته است.^{۴۶} علاوه بر استفاده از زبان اقلیت ها و استانداردهای بین المللی و ملی حقوق بشری که به این زبان ها ترجمه شده اند، دانش و آگاهی از زبان های ملی افراد اقلیت، ابزاری ضروری برای مشارکت سیاسی و دیگر اشکال منتهی به مشارکت برابر در جامعه می باشد.^{۴۷}

کنوانسیون ۱۹۶۰ یونسکو علیه تبعیض در آموزش، امکان وجود نظام های آموزشی جداگانه را پیش بینی می کند که توسط اقلیت ها به دلایل زبانی از جمله استفاده یا تدریس زبان اقلیت حفظ می شود. کنوانسیون شماره ی ۱۶۹ سازمان بین المللی کار در مورد افراد بومی و قبیله ای در کشورهای مستقل، آموزش زبان را در ماده ی ۲۸ مقرر داشته است: «... اقدامات مناسب اتخاذ خواهد شد تا تضمین کند که این افراد و ملت ها، فرصت برای [یادگیری و] مهارت در زبان ملی یا در یکی از زبان های رسمی کشور داشته باشند.

- اقداماتی اتخاذ خواهند شد تا توسعه و اجرای زبان بومی مردمان مزبور را حفظ کرده و ارتقا دهد».

بند ۴ ماده ی ۴ اعلامیه ی ۱۹۹۲ در مورد حقوق افراد عضو اقلیت های ملی یا قومی، مذهبی و زبانی، دولت ها را برای فراهم آوردن زمینه ی شناخت زبان های اقلیت توسط اکثریت تشویق می کند. به علاوه، براساس بند ۳ ماده ی ۴ دولت بایستی اقدامات مناسبی

44 . Cross – cultural Learning.

45 . Peaceful Cohabitation.

46 .See: Alfredsson, Gudmunder (Rapporteur), Report for the Conference on the Strengthening of Human Rights and Inter- Ethnic Communication in Times of Political and Economic Transition: The Baltic Experience, 1994.

47 . Alfredson, «The Right to Human Rights EducationX, *op. cit.*, p. 283.

اتخاذ کند به گونه‌ای که هر جا ممکن باشد، افراد عضو اقلیت‌ها فرصت مناسب برای یادگیری زبان مادری‌شان یا تعلیم و آموزش به زبان مادری‌شان داشته باشند.

۴. محتوای آموزش حقوق بشر ۴-۱. موضوعات آموزش حقوق بشر

با نگاهی به اسناد و موازین حقوق بشر از جمله اسنادی که پیش‌تر به آن‌ها اشاره شد، موضوعات مورد توجه در آموزش حقوق بشر آشکار می‌گردد. به عنوان وجه مشترک اسناد و موازین حقوق بشری، اساساً، موضوعات بایستی در بردارنده‌ی حقوق و فرصت‌های برابر در زمینه‌های مختلف حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از جمله برابری حیثیت، هویت، آزادی، حق‌های بشری زنان، رفع تبعیض نژادی، قومی و مذهبی، زندگی در یک جامعه‌ی آزاد و دموکراتیک، حقوق کودکان، درک اخلاقی و مسئولیت اجتماعی، حقوق افراد ناتوان، حق تعیین سرنوشت، استعمار زدایی، حقوق بشر در فرایند توسعه، صلح و غیره باشد. آموزش حقوق بشر بایستی هم بعد تئوریک و هم کاربرد عملی داشته باشد. این اسناد، به آموزش و تدریس درباره‌ی تمدن‌ها، فرهنگ‌ها و زبان‌های مختلف به منظور بهبود روابط قومی و مذهبی اهمیت خاصی می‌دهند. بنابراین، حق بر آموزش حقوق بشر یک مولفه‌ی اصلی در تحقق حقوق اقلیت‌ها و مردمان بومی است.^{۴۸}

اجتماعات بسیار متفاوتی در جامعه وجود دارند که هر کدام مجموعه ارزش‌های خاص خود را دارند. اما یک تمایزی بین اجتماعات غیرعمومی که عضویت در آن‌ها ارادی است و اجتماع بزرگ‌تر، عام یا مدنی که همه‌ی شهروندان صرفاً به واسطه‌ی شهروندی مشترک به آن تعلق دارند وجود دارد. اجتماع شهری و مدنی مجموعه

48. *Ibid.*, p. 284.

ارزش‌های خاص خود را دارد. این اجتماعات از جامعه‌ای به جامعه‌ی دیگر تفاوت دارند. نوع ارزش‌هایی که یک دموکراسی کثرت‌گرا را متمایز می‌سازد، عبارت‌اند از: عدالت اجتماعی، برابری سیاسی، تساهل، حقوق بشر، احترام به حاکمیت قانون و تعهد به انجام مذاکرات و گفتگو به عنوان بهترین روش حل و فصل کشمکش‌های عمومی. این تفاوت اجازه می‌دهد تا بین ارزش‌هایی که می‌توانند به طور مشروع در مدارس تدریس شوند - در واقع، ارزش‌هایی که مدارس تکلیف به تدریس دارند - و ارزش‌هایی که به صورت مناسب‌تر در حوزه‌ی خصوصی و خانه، گروه‌های ذینفع و طرف‌های مذهبی یا سیاسی قرار می‌گیرند، تفکیک قایل شد.

۲-۴. افراد مشمول آموزش حقوق بشر و نحوه‌ی آموزش

براساس اسناد بین‌المللی و از جمله یکی از مهم‌ترین آن‌ها یعنی برنامه‌ی اقدام جهانی یونسکو در مورد آموزش حقوق بشر و دموکراسی (اعلامیه‌ی مونترال) ۱۹۹۳، دولت‌ها بایستی توجه داشته باشند که آموزش حقوق بشر در همه‌ی سطوح مدارس، یعنی در آموزش ابتدایی و متوسطه و در سازمان‌های آموزشی بالاتر شناسایی، تضمین و اجرا شود. آموزش رسمی و غیر رسمی نیز ابعاد دیگر این آموزش هستند. در سطوح مختلف، حقوق بشر بایستی در موضوعات متنوع رشته‌های تحصیلی همانند تاریخ، علوم اجتماعی و پزشکی درج شود و هم‌چنین دوره‌هایی به صورت خاص به این منظور طراحی شوند. سیاست‌مداران، قضات، دادستان‌ها، حقوق‌دانان، پلیس، زندانبانان و دیگر مقامات رسمی که به اجرای عدالت مشغول هستند، هم‌چنین اعضای نیروهای مسلح، والدین و روزنامه‌نگاران به عنوان گروه‌های مورد نظر برای دریافت آموزش حقوق بشر ذکر شده‌اند؛ اما ضرورت دریافت آموزش حقوق بشر به هیچ عنوان به این گروه‌ها محدود نمی‌شود. به

هر رو مقاماتی که متولی اجرای حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هستند و همین طور سازمان‌های غیردولتی نیز بایستی مورد توجه قرار بگیرند.^{۴۹}

۴۹. با الهام از طرح اقدام ملی برای آموزش حقوق بشر گروه‌های نیازمند به آموزش حقوق بشر، می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

الف) مدیریت نظام قضایی:

- ۱- پرسنل اجرای قانون از جمله پلیس؛
- ۲- مقامات و مسئولین زندان؛ و
- ۳- قضات و دادستان‌ها.

ب) دیگر مقامات رسمی دولت و قوهی مقننه:

- ۱- اعضای قوهی مقننه؛
- ۲- مقامات عمومی درگیر در تهیهی پیش‌نویس قانون، توسعه و اجرای خط‌مشی‌ها؛
- ۳- نظامیان و دیگر نیروهای امنیتی؛ و
- ۴- مقامات رسمی مهاجرت و مرزها؛

ج) گروه‌های حرفه‌ای کلیدی:

- ۱- آموزگاران؛
- ۲- فعالین اجتماعی؛
- ۳- نظام پزشکی؛
- ۴- رسانه‌های گروهی و روزنامه‌نگاران؛ و
- ۵- کانون و کلا.

د) سازمان‌ها و گروه‌ها:

- ۱- سازمان‌های زنان؛
- ۲- مردمان بومی؛
- ۳- گروه‌های اقلیت؛
- ۴- اتحادیه‌های تجاری؛
- ۵- نهادهای متولی توسعه؛
- ۶- سازمان‌های کارگری و کارفرمایی؛
- ۷- رهبران اجتماعی؛

ترجمه‌ی اسناد به زبان‌های مختلف، قویا در قطع‌نامه‌ی شماره‌ی ۲۱۷ و در دستورات بعدی سازمان ملل و دبیران یونسکو مورد تاکید قرار گرفته است. نکته‌ی مهم دیگر این است که هم اسناد و هم تدریس موضوعات در همه‌ی زبان‌ها قابل دسترس و عملی باشند. علت تاکید بر استفاده از زبان‌های مختلف این است که چون زبان ابزار اساسی در امر آموزش می‌باشد و آموزش پایه از جمله حقوق بنیادین به شمار می‌آید، لذا ملت‌ها و گروه‌هایی که بدون چنین ترجمه‌هایی شروع می‌کنند به‌طور جدی آسیب‌پذیر هستند و نیازمند توجه جدی به اسناد حقوق بشر بین‌المللی هستند.^{۵۰}

۵. فرایند آموزش حقوق بشر

کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل در اشاره به آموزش حقوق بشر به عنوان یک اولویت جهان شمول، توصیه کرده است که «دانش حقوق بشر، هم در ابعاد تئوریک و هم در کاربرد عملی، بایستی به عنوان یک اولویت در سیاست‌های آموزشی» مورد توجه باشد و این که نهادهای بین‌المللی بایستی از نظر فنی و تکنیکی، از چنین برنامه‌ای حمایت نمایند.^{۵۱} کنفرانس جهانی حقوق بشر در ۱۹۹۳^{۵۲} و مجمع عمومی در قطع‌نامه‌های بعدی

۸- گروه‌های با نفع خاص در موضوعات عدالت اجتماعی؛ و
۹- رهبران.

(ه) بخش‌های آموزش رسمی مدرسه محور:

۱- کودکان؛

۲- جوانان؛ و

۳- کارآموزان حرفه‌ای.

50. Alfredson, «The Right to Human Right Education», *op. cit.*, pp. 244-245.

51. Commission on Human Rights Resolution 1993/56 of 9 March 1993, operative paragraph of 6 and 8, in: www.un-documents.net/a49r184.htm - 18k (last viewed : 2009/1/15).

ترتیبات و تنظیمات مشابهی به کار برده‌اند. این توجه، در نام‌گذاری سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۴ توسط سازمان ملل به عنوان دهه‌ی آموزش حقوق بشر نمود عینی پیدا کرده است. در نیمه‌ی دوم این قرن در سراسر جهان، سازمان‌ها و گفتگوهای حقوق بشری به واسطه‌ی مفاهیم توسعه یافته و در حال توسعه‌ی حقوق بشر افزایش یافته است. این حرکت کلی نتیجه‌ی موارد زیر بوده است:

یک- افزایش تعداد گروه‌هایی که حمایت از حقوق انسانی آن‌ها در دستور کار نهادهای بین‌المللی قرار گرفته است همانند زنان و کودکان، اقلیت‌های قومی و مردمان بومی.

دو- افزایش موضوعات تحت پوشش همانند حقوق پایه‌ای چون: دادرسی، حقوق بر آموزش ابتدایی و متوسطه، حق بر بهداشت، زبان و فرهنگ فرد.

سه- گسترش قلمرو معاهدات حقوق بشری و تعداد دولت‌هایی که آن‌ها را تصویب کرده‌اند؛ و

چهار- بالاخره افزایش سازمان‌هایی که در حوزه‌های مشاوره، نظارت و نمایندگی در سراسر جهان دخالت دارند. این حرکت کلی سیاست‌گذاری و عملکردها را در سراسر جهان تحت تاثیر قرار داده است.^{۵۳}

52. Vienna Declaration on Human Rights, World Conference on Human Rights, 14-25 June 1993, Vienna, Austria, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu5/wchr.htm> (last viewed: 2009/1/14).

53. Ramires, Francisco, and Soares, David, «Human Rights and Citizenship: The Emergence of Human Rights Education», Working Paper, School of Education, Stanford University, pp. 21-22, in: http://www.iis-db.stanford.edu/pubs/20682/Ramirez_6.25.2004.pdf (last viewed: 2009/1/15).

۱-۵. آموزش حقوق بشر در سازمان‌های بین‌الدولی

اگر چه ممکن است ایجاد و تاسیس سازمان ملل به عنوان نقطه‌ی شروع آموزش حقوق بشر به شمار آید، اما تلاش‌چندانی برای تدریس و آموزش حقوق بشر تا پیش از دو دهه‌ی اخیر صورت نگرفت.^{۵۴} منشور ملل متحد تلاش در جهت «ترویج و تشویق احترام بر حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین»^{۵۵} را به رسمیت شناخته و مقدمه‌ی اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر اعلام می‌دارد که «ملت‌ها بایستی با تدریس و آموزش در ترویج احترام به این حق‌ها و آزادی‌ها تلاش کنند».^{۵۶}

با وجود این، فعالیت‌های مربوط به آموزش حقوق بشر با الگو و آهنگ واحدی توسعه نیافت. سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل (یونسکو) همیشه بزرگ‌ترین طرف‌دار آموزش حقوق بشر در سطح بین‌الدولی بوده است. این سازمان اولین تلاش خود را با ایجاد پروژه‌ی دانشگاه‌ها، دانشکده‌ها و آموزشگاه‌های وابسته در ۱۹۵۳ آغاز کرد. پروژه‌ی دانشگاه‌های وابسته، در مناطق مختلف جهان در جهت ترویج اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر و فعالیت‌های سازمان ملل، آموزشگاه‌ها و دانشگاه‌های وابسته‌ای را تاسیس کرد.^{۵۷} تدریس حقوق بشر تنها یکی از اهداف این برنامه بود. این پروژه که اولین سمینار

54. *Ibid.*, p.7.

55. Charter of the United Nations, signed at San Francisco on 26 June 1945, in: www.un.org/aboutun/charter/ - 1k (last viewed : 2009/1/22).

56. The Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed by General Assembly Resolution 217 A (III) of 10 December 1948, in: [http://un.org/ Overview/rights.html](http://un.org/Overview/rights.html) (last viewed : 2009/1/19).

57 . UNESCO 2003, «UNESCO Associated Schools Project Network (ASP net): Historical Review 1953-2003.» Ref:ASPnetCongressWD5-23, in: <http://portal.unesco.org>.

بین‌المللی در مورد تدریس حقوق بشر (۱۹۵۲)^{۵۸} را برگزار کرد اکنون هم وجود دارد. غیر از پروژه‌ی دانشگاه‌های وابسته، یونسکو و همه‌ی سازمان‌های بین‌الدولی زمانی که آموزش حقوق بشر مطرح شد، به واقع ساکت بودند. در حقیقت، این موضوع از دستور جلسه‌ی سازمان‌های بین‌الدولی تا سال ۱۹۷۰ خارج بود. در سال ۱۹۷۴، آموزش حقوق بشر با توصیه‌نامه‌ی یونسکو در خصوص آموزش برای تفاهم بین‌الدولی، همکاری و صلح و آموزش مربوط به حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین^{۵۹} مجدداً روی صحنه ظاهر شد.^{۶۰} البته این امر نافی تلاش‌های دیگر نهادهای ملل متحد نیست. ترویج حقوق و آزادی‌های مندرج در هر کدام از اسناد حقوق بشری که قبلاً ذکر گردید خود دال بر توجه جدی نهادهای مزبور بر امر حقوق بشر می‌باشد، اما این تلاش‌ها پراکنده بود و تا شروع دهه‌ی آموزش حقوق بشر سازمان نیافته بود.

org/ education/ en/files/23221/10654513371ASP_50_ans.pdf/ASP%2B50%2Bans.pdf (last viewed : 2009/1/19).

58. Seminar on Education for World Citizenship With Special Reference to The Principles of the Universal Declaration of Human Rights, Woudschoten, Netherlands, 3-30 August 1952, in: unesdoc.unesco.org/images/0014/001445/144505eb.pdf (last viewed : 2009/1/15).

59. UNESCO Recommendation Concerning Education for International Understanding, Cooperation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms, in: unesdoc.unesco.org/images/0001/ 000115/011563MB. pdf (last viewed: 2009/1/16).

60. Ramirez and Suarez, *op. cit.*, pp. 7-8.

در این زمینه هم‌چنین رک. هاشمی، سید محمد، «حمایت‌ها و تضمینات حقوق بشر در حقوق داخلی و نظام بین‌المللی»، مجله‌ی تحقیقات حقوقی، دانشکده‌ی حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره‌ی ۳۸، پاییز و زمستان ۱۳۸۲، صص. ۷۰-۴۰.

باوجود تمایزات و اختلافات سیاسی بین کشورهای عضو، توصیه‌نامه‌ی یونسکو اهمیت شایانی یافت، زیرا اولین سند با موضوع آموزش بود که مستقیماً هم نیاز به ترویج احترام به حقوق بشر و هم ترویج دانش و آگاهی از اسناد بین‌المللی حامی حقوق بشر را مورد تأکید قرار داد. توصیه‌نامه‌ی یونسکو و کنفرانس‌های بین‌المللی بعدی، پیشرفت جهانی در امر آموزش حقوق بشر را نشان داد. در این مسیر بسیاری از سازمان‌های فرهنگی منطقه‌ای مهم نیز اسنادی را در حمایت از آموزش حقوق بشر تصویب کردند. در اروپا، شورای اروپا، قطعنامه‌ای را در سال ۱۹۷۸ در مورد تدریس حقوق بشر^{۶۱} به آموزگاران و سپس توصیه‌نامه‌ای را در سال ۱۹۸۵^{۶۲} در مورد تدریس و آموزش حقوق بشر در مدارس تصویب نمود. در آفریقا، سازمان وحدت آفریقا، منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم را در سال ۱۹۸۱^{۶۳} تدوین کرد. این منشور به تکلیف ترویج و تضمین احترام به حقوق آزادی‌های مورد شناسایی از طریق تدریس، آموزش و انتشار را اشاره‌ی صریح دارد.

61. Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution(78)41 on the Teaching of Human Rights, (adopted by the Committee of Ministers on 25 October 1978 at the 294th meeting of the Ministers' Deputies), in: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=6051> (last viewed : 2009/1/17).

62. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (85) 7 of the Committee of Ministers to Member States on Teaching and Learning about Human Rights in Schools, (adopted by the Committee of Ministers on 14 May 1985 at the 385th meeting of the Ministers' Deputies), in: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=605110&SecMode=1&DocId=686454&Usage=2> (last viewed : 2009/1/16).

63. African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights, adopted on June 27, 1981, in: <http://www1.umn.edu/humanrts/instrtree/z1afchar.htm> (last viewed: 2009/1/16).

هم‌چنین در سال ۱۹۸۸ در آمریکای لاتین، سازمان کشورهای آمریکایی، پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر^{۶۴} را تصویب کرد که اعلام می‌دارد: «دولت‌های طرف این پروتکل توافق دارند که آموزش بایستی به سوی توسعه‌ی کامل شخصیت انسانی و حیثیت انسانی هدایت شود و بایستی احترام به حقوق بشر، کثرت‌گرایی ایدئولوژیکی، آزادی‌های بنیادین، عدالت و صلح را تقویت کند». حمایت از سازمان‌های بین‌الدولی، موفقیت آموزش حقوق بشر را در سطح ملی تضمین نمی‌کند اما توسعه در این سازمان‌ها به‌طور واضح مبین منافع در حال رشد و حمایت جهانی است. به علاوه، توسعه‌ی سازمان‌های غیردولتی با توسعه‌ی سازمان‌های بین‌الدولی برابری می‌کند. سازمان‌های غیردولتی اغلب با سابقه‌تر از سازمان‌های بین‌الدولی هستند.^{۶۵}

۲-۵. آموزش حقوق بشر و سازمان‌های غیردولتی

در حالی که کارهای انجام شده در سطح سازمان‌های بین‌الدولی به آموزش حقوق بشر مشروعیت و صراحت می‌بخشد، بسیاری از فعالیت‌ها و تلاش‌ها در امر آموزش حقوق بشر توسط سازمان‌های غیردولتی انجام می‌شود. این سازمان‌ها ضمن ارایه‌ی نظر به نفع یک‌پارچگی مفاهیم حقوق بشر در برنامه درسی مدارس، کتابچه‌هایی را تهیه می‌کنند، معلمان را در حقوق بشر آموزش می‌دهند و شبکه‌های آموزش حقوق بشر را سازمان‌دهی می‌کنند.

64. Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights (Protocol of San Salvador), Done at San Salvador 17 November 1988, in: <http://www.worldpolicy.org/projects/globalrights/treaties/achr-esc.html> (last viewed : 2009/1/15).

65. Ramirez and, Suarez, *op. cit.*, pp. 9-10.

هم‌چنین رک. هاشمی، پیشین، صص. ۷۶-۷۰.

مقایسه‌ی رشد و گسترش سازمان‌های حقوق بشری با سازمان‌های آموزش حقوق بشر نشان می‌دهد که رشد سازمان‌های آموزشی کمی دیرتر مطرح شد. آموزش حقوق بشر متعاقب نهادینه شدن حرکت و جنبش حقوق بشری اولویت بیش‌تری یافت؛ برای مثال سازمان عفو بین‌الملل^{۶۶} و سازمان دیده‌بان حقوق بشر^{۶۷} اخیراً آموزش حقوق بشر را به عنوان روشی برای جلوگیری از سوءاستفاده‌های ناظر به آینده می‌پذیرند. این سازمان‌ها علاوه بر بررسی موارد موجود سوءاستفاده‌های حقوق بشری، یک برنامه‌ی وسیع و تاثیرگذار آموزش حقوق بشر را در پیش گرفته‌اند.

به موازات این که آموزش حقوق بشر در یک زمینه‌ی مشخص تدوین گشته و توسعه یافته است، افراد و سازمان‌ها، شبکه‌های واقعی برای ارتباطات و حمایت را توسعه داده‌اند. امروزه بسیاری از موضوعات آموزش حقوق بشر در اینترنت قابل دسترسی است؛ این امر در پیوند و تعامل میان آموزگاران حقوق بشر سراسر جهان نقش به سزایی ایفا کرده است. همکاران آموزش حقوق بشر^{۶۸} یک سازمان غیردولتی بین‌المللی است با یک «لیست سرو»^{۶۹} جایی که آموزگاران درباره‌ی موضوعاتی که برای آموزش‌های حقوق بشری مهم هستند بحث می‌کنند. در چند سال اخیر شرکت کنندگان در بحث‌های حقوق بشری در این شبکه‌ی آموزش حقوق بشر، از جمله درباره‌ی تعاریف آموزش حقوق بشر، روش‌شناسی

66. Amnesty International Working to Protect Human Rights, in: <http://www.amnesty.org/en/human-rights> (last viewed : 2009/1/17).

67. Human Rights Watch, in: <http://www.hrw.org/en/our-work> (last viewed: 2009/1/19).

68. Human Rights Education Associates (HREA) - *The Global Human Rights Education Network*, in: www.hrea.org/ - 34k (last viewed: 2009/1/20).

69. Listserv.

آموزش حقوق بشر و روش‌های ارزیابی برنامه‌های آموزش حقوق بشر به تبادل نظر پرداخته‌اند.

این شبکه‌ها هم در سطح جهانی و هم در سطح منطقه‌ای وجود دارند. موسسه‌ی بین آمریکایی حقوق بشر^{۷۰} یک «لیست سرو» آموزش حقوق بشر به زبان اسپانیایی دارد و شرکت‌کنندگان از این طریق فرصت ارتباط و تماس با آموزگاران را در دیگر کشورها دارند. این شبکه‌ها، مشارکت و پیشرفت را تسهیل کرده و برای تلاش‌های فوری، آن‌ها را به سازمان‌های مرتبط متصل می‌کنند. قاره‌ی آسیا یک سازمان فرهنگی منطقه‌ای ندارد، اما این امر، سازمان‌های غیردولتی این منطقه را از تدوین منشور حقوق بشر آسیایی باز نداشته است. براساس این منشور، هزاران نفر از کشورهای مختلف آسیایی، به مدت سه سال درباره‌ی چنین سندی به بحث و تبادل نظر پرداختند. به علاوه، بیش از دویست سازمان غیردولتی مستقیمی در فرایند تهیه‌ی پیش‌نویس این سند شرکت کردند.^{۷۱} اگر چه منشور حقوق بشر آسیایی به طور کلی بر حقوق بشر متمرکز بوده است، سند نهایی خاطر نشان می‌کند که حکومت‌ها، سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های آموزشی بایستی در انتشار اطلاعات مربوط به اهمیت و ماهیت حقوق بشر همکاری کنند.^{۷۲}

سازمان‌ها در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی برای آموزش حقوق بشر مورد مشورت قرار می‌گیرند و شمار متنوعی از شبکه‌ها وجود دارند که در راستای تقویت فعالیت‌هایی که برای پذیرش گروه‌های مختلف در جهت همکاری طراحی شده‌اند، مشغول هستند.^{۷۳}

70. Inter-American Institute of Human Rights, in: [http:// www.iidh.ed.cr /default_ eng. htm](http://www.iidh.ed.cr/default_eng.htm) - 1k (last viewed : 2009/1/12).

71. Asian Human Rights Commission, 2004, p. 37.

72. Asian Human Rights Commission, 2004, p. 25.

73. Ramirez and Suarez, *op. cit.*, pp. 14-15.

۳-۵. آموزش حقوق بشر و دولت‌ها

ملت‌ها و دولت‌ها در شیوه و کیفیت حمایت از آموزش حقوق بشر تا حد خیلی زیادی، متفاوت عمل می‌کنند؛ به گونه‌ای که بسته به هر منطقه جغرافیایی و از هر کشور به کشور دیگر شاهد اقدامات متنوعی هستیم. بعضی کشورها مثل کاستاریکا از اواخر ۱۹۹۰ آموزش حقوق بشر را در برنامه‌های درسی‌شان وارد کرده‌اند^{۷۴}، در حالی که برخی کشورها در این باره هنوز هیچ گونه اقدامی انجام نداده‌اند.

در حالی که بعضی کشورها تنها معاهدات بین‌المللی که آموزش حقوق بشر را حمایت می‌کند امضا کرده‌اند، دیگر کشورها اهمیت آموزش حقوق بشر را در قانون اساسی خود یادآور شده و مقرر داشته‌اند که آموزش حقوق بشر در کلاس‌های درسی تدریس شود. با وجود این تنوع، در سطح ملی، جهت‌گیری به نفع آموزش حقوق بشر در حال رشد است. به عنوان بخشی از اقدامات در دهه‌ی سازمان ملل برای آموزش حقوق بشر، دولت‌ها می‌بایست در مورد فعالیت‌های انجام شده در امر آموزش حقوق بشر گزارش می‌دادند. در گزارشی که در اینترنت موجود است، کمیساریای عالی حقوق بشر فعالیت‌های ملی پذیرفته شده از سال ۱۹۹۵ را خلاصه کرده است^{۷۵}. همه‌ی کشورها گزارش خود را ارایه نداده‌اند اما بررسی این سند، گرایش مشابهی که در سازمان‌های بین‌الدولی و سازمان‌های غیردولتی ایجاد شده را نشان می‌دهد: افزایش ظهور آموزش

74.Suarez, David, 2004. «National Citizenship or Global Citizenship? A Comparison of Civic Education Textbooks in Costa Rica and Argentina» Working Paper, School of Education, Stanford University, 2004.

75.UNHCHR [United Nations High Commissioner for Human Rights], 2003, Untitled web resource available at: <http://193.194.138.190/html/menu6/1/initiatives.htm> (last viewed : 2009/1/26).

حقوق بشر. این سند با تقسیم‌بندی مناطق جهان (آفریقا، کشورهای عربی، آسیا / اقیانوسیه، اروپا و آمریکای شمالی و آمریکای لاتین و کاری بین) به طور جداگانه در مورد این مناطق گزارشی ارائه کرده است.^{۷۶}

۵-۴. آموزش رسمی و آموزش غیررسمی

بین آموزش رسمی و غیر رسمی باید تفکیک قایل شد.

آموزش رسمی: آموزشی است که در مدارس، دبیرستان‌ها و دانشگاه‌ها در چارچوب برنامه‌های درسی ارائه می‌شود.

آموزش غیررسمی: آموزشی است که خارج از درس مدارس، دبیرستان‌ها و دانشگاه‌ها ارائه شده و به کلیه فعالیت‌های بخش‌های عمومی و خصوصی در سطح جامعه تسری پیدا می‌کند.^{۷۷}

۵-۴-۱. آموزش رسمی

۱- آموزش رسمی فقط باید توسط پژوهش‌گر - آموزگار حرفه‌ای و متخصص انجام شود. این آموزگاران آموزش خود را با توجه به ابعاد زیر انجام می‌دهند:
الف - زندگی اجتماعی: براساس این تفکر که باید بین ارزش‌های یاد شده و عمل به آن‌ها هماهنگی وجود داشته باشد.

76. Ramirez and Suarez, *op. cit.*, pp. 16-17.

۷۷. در مورد این دسته بندی رک.

World Plan of Action on Education for Human Rights and Democracy, Montréal, Canada.

ب - بعد بین فرهنگی: براساس این تفکر که کودکان و بزرگسالانی که در مدارس کار می کنند دارای فرهنگ های متفاوت هستند و با یک فرهنگ واحد که به صورت ذهنی و انتزاعی مشخص و تعریف شده باشد سر و کار نداریم.

آموزش آموزگاران: آموزش آموزگاران از اهمیت بسیار اساسی برخوردار است.

۲- تهیه و تدوین کتابچه ی تصویری و کتب و ابزار دیداری و شنیداری.

۳- تقویت دروس حقوق بشر در دانشکده های حقوق.^{۷۸}

اما نکته ی اصلی آن است که چه نوع از ارزش ها می تواند به طور مشروع در مدارس تدریس شود؟ هم زمان بسیار مهم است که معلمان نقش شان به عنوان شهروند خصوصی را از نقش شان به عنوان آموزگار عمومی متمایز سازند. از این رو برای آن ها حیاتی است تا بین ارزش های شخصی و عمومی تمایز قایل شوند. بنابراین، اگر چه معلمان هیچ تکلیف قانونی برای ارتقای نظرات شخصی خودشان در مدارس ندارند، آن ها می توانند به طور مشروع بی عدالتی را که ارزش های جامعه مان را نابود یا تضعیف می سازد، همانند نژادپرستی یا سوءاستفاده حقوق بشری هر کجا که اتفاق بیفتد، محکوم کنند.

۲-۴-۵. آموزش غیررسمی

آموزش غیررسمی موجب همگانی شدن حساسیت ها نسبت به رعایت حقوق بشر از طریق مشارکت نهادهای عمومی و خصوصی می گردد. آموزش حقوق بشر و آزادی های عمومی در نهادهای عمومی دولتی و غیردولتی از اهمیت مضاعفی برخوردار است، زیرا موجب استواری و گسترش فرهنگ انسان ذیحق و مطالبه کننده - حکومت مکلف (خادم) و پاسخ گو و در نتیجه تعمیق دولت قانون مدار می شود.

۷۸. امیرارجمند، پیشین، صص. ۱۷۵-۱۷۲.

- ۱- نهادهای ذیربط: این نهادها عبارت‌اند از نهادهای حکومتی اعم از وزارت‌خانه، سازمان‌ها، موسسات عمومی دولتی، موسسات عمومی غیردولتی و به صورت غیرمستقیم و با واسطه بخش خصوصی.
- ۲- تهیه و تدوین آیین‌نامه‌های رفتاری و اهمیت اساسی صدا و سیما و شهرداری.^{۷۹}
با الهام از اعلامیه‌ی مونترال مجمع عمومی سازمان یونسکو، می‌توان زمینه‌های آموزش غیررسمی را به صورت زیر برشمرد:
یک- محل کار (اتحادیه‌ها و کارفرمایان)؛
دو- انجمن‌های حرفه‌ای؛
سه- سازمان‌های مذهبی و فرهنگی؛
چهار- جوانان از جمله از طریق کلوپ‌های ورزشی و تفریحی؛
پنج- گروه‌هایی که کم‌تر در بستر زندگی عمومی قرار دارند (از جمله افرادی که در مناطق روستایی و جاهای دور افتاده زندگی می‌کنند)؛
شش- گروه‌هایی که مخصوصاً در حوزه‌ی ادبیات و مشاوره کار می‌کنند و کمک به آن‌هایی که در فقر مطلق زندگی می‌کنند؛
هفت- پرسنل امنیتی، نظامی، پلیس و زندانبانان و...؛
هشت- مقامات عمومی و تصمیم‌گیران (قوه‌ی مقننه و مجریه)؛
نه- قضات و وکلا و دیگر افرادی که در اجرای عدالت مشغول هستند؛
ده- پرسنل رسانه‌های گروهی؛
یازده- پزشکان، دانشمندان و متخصصان بهداشت و سلامت.

۷۹. همان، ص. ۱۷۶.

نتیجه گیری

شناخت حقوق بشر، یک پیش نیاز برای اشخاص و گروه‌هاست تا بتوانند به طور معقول انتظار احترام به حقوق و آزادی‌هایشان را داشته باشند. آموزش حقوق بشر و شهروندی مهم ترین ابزار برای بهبود روابط نژادی، قومی و مذهبی است و بین آموزش حقوق بشر، بهره‌مندی برابر از حق‌های بشری و عدم تبعیض از یک طرف و تفاهم، تساهل، دوستی و همکاری متقابل بین ملت‌ها و گروه‌ها ارتباط وثیق و تنگاتنگی وجود دارد و بی‌گمان غفلت از این امر از عوامل عمده‌ی تبعیض نژادی، قومی و مذهبی است. از آنجایی که امروزه نسل‌های حقوق بشر را موعول به هم و غیر قابل تفکیک می‌دانند و بر آن تاکید دارند، لذا در آموزش حقوق بشر به طور توانمند به همه‌ی نسل‌های حقوق بایستی به طور جدی و عمیق توجه شود و اصول زیربنایی این حوزه‌ها که حیثیت ذاتی، برابری و عدم تبعیض، آزادی و عدالت است چه در تئوری و چه در عمل مبنای اساسی تعهد قرار گیرد.

از طرف دیگر چون در نظام بین‌المللی حقوق بشر، اقلیت‌ها و مردمان بومی، زنان، کودکان، کارگران و افراد ناتوان (از هر نوع) به خاطر آسیب‌پذیری‌شان به صورت خاص مورد توجه قرار گرفته‌اند، لذا در جهت تامین صلح و عدالت در عرصه داخلی نیز باید به این گروه‌ها توجه جدی شود. یکی از مهم‌ترین راه‌کارها در این حوزه، توجه به آموزش حقوق بشر به این گروه‌ها در جهت شناسایی، احترام، تضمین و اجرای حقوق آنهاست. با توجه به گستردگی افراد مشمول آموزش، شامل سیاست‌مداران، قضات، دادستان‌ها، حقوق‌دانان، پلیس، زندانبانان، اعضای نیروهای مسلح، والدین، روزنامه‌نگاران، مقامات مسئول اجرای حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، سازمان‌های غیردولتی و...، مقوله‌ی جدی آموزش حقوق بشر یکی از مهم‌ترین و کارآمدترین راه‌کارهای اجرای

حقوق بشر، عدالت در روابط انسانی و در نتیجه توسعه پایدار انسانی هم در سطوح داخلی کشورها و هم در سطوح بین‌المللی است.

فهرست منابع

الف) فارسی

۱. امیر ارجمند، اردشیر، «آموزش حقوق بشر»، مجله‌ی تحقیقات حقوقی، دانشکده‌ی حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره‌ی ۲۶-۲۵، ۱۳۷۸.
۲. امیر ارجمند، اردشیر، مجموعه‌ی اسناد بین‌المللی حقوق بشر، جلد اول، اسناد جهانی، انتشارات شهید بهشتی، ۱۳۸۱.
۳. هاشمی، سید محمد، «حمایت‌ها و تضمینات حقوق بشر در حقوق داخلی و نظام بین‌المللی»، مجله‌ی تحقیقات حقوقی، دانشکده‌ی حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، شماره‌ی ۳۸، پاییز و زمستان، ۱۳۸۲، صص. ۴۰-۷۰.
۴. هاشمی، محمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد اول، نشر میزان، چاپ پنجم، ۱۳۸۲.
۵. هاشمی، محمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد دوم، نشر میزان، چاپ هشتم، ۱۳۸۳.
۶. هاشمی، محمد، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴.
۷. همتی، مجتبی، «بررسی و تحلیل حقوق اجتماعی و اقتصادی در نظام جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه تئوری عدالت اجتماعی جان رولز»، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشکده‌ی حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۳.

ب) انگلیسی

1. Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in The Area of Economic, Social and Cultural Rights (Protocol of San Salvador), Done at

- San Salvador 17 November 1988, in: <http://www.worldpolicy.org/projects/globalrights/treaties/achr-esc.html>.
2. African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights, adopted on June 27, 1981, in: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/z1afchar.htm>.
 3. Asian Human Rights Commission, in: <http://www.ahrchk.net/index.php>.
 4. Alfredson , Gudmunder, «The Right to Human Rights Education», at: A.Eide.et al. (eds.) Economic, Social and Cultural Rights 2nd.ed.2001.
 5. Alfredsson, Gudmunder (Rapporteur). «Report for the Conference on the Strengthening of Human Rights and Inter- Ethnic Communication in Times of Political and Economic Transition: The Baltic Experience», 1994.
 6. Amnesty International , Working to Protect Human Rights, in: <http://www.amnesty.org/en/human-rights>
 7. Charter of the United Nations, signed at San Francisco on 26 June 1945, in: <http://www.un.org/aboutun/charter/> - 1k
 8. Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, General Recommendation 19, Violence Against Women (eleventh session, 1992), U.N. Doc. A/47/38 at 1 (1993), in: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/genel19.htm>.
 9. Commission on Human Rights Resolution 1993/56 of 9 March 1993, operative paragraph of 6 and 8, in: <http://www.un-documents.net/a49r184.htm> - 18k.

10. Conference Report: Fifth International Conference on Adult Education (CONFINTEA), Hamburg, Germany, 1997, in: <http://www.ponline.org/docs/1261/135490.html>.
11. Convention (No. 169) Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, adopted on 27 June 1989 by the General Conference of the International Labor Organization at its seventy-sixth Session, in: <http://www.ilo.org/public/english/indigenous/standard/index.htm> - 18k
12. Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly Resolution 39/46 of 10 December 1984, in: <http://www2.ohchr.org/english/law/cat.htm>.
13. Convention on the Rights of the Child, General Assembly Resolution 44/25 of 20 November 1989, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>
14. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (85) 7 of the Committee of Ministers to Member States on Teaching and Learning about Human Rights in Schools, (adopted by the Committee of Ministers on 14 May 1985 at the 385th meeting of the Ministers' Deputies), in: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=605110&SecMode=1&DocId=686454&Usage=2>.
15. Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution (78)41 on The Teaching of Human Rights, (adopted by the Committee of Ministers on 25 October 1978 at the 294th Meeting of the Ministers' Deputies), in: <https://wcd.coe.int/com>.

intranet.InstraServlet?command=com.intranet.CmdBlobGet&IntranetImage=6051.

16. Declaration and Integrated Framework of Action on Education for Peace, Human Rights and Democracy, Declaration of the 44th session of the International Conference on Education (Geneva, October 1994), endorsed by the General Conference of UNESCO at its 28th session (Paris, November 1995), in: <http://www.unesco.org/most/Inlaw35.htm>.
17. Declaration of the Rights of the Child, Proclaimed by General Assembly Resolution 1386(XIV) of 20 November 1959, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/25.htm>.
18. Declaration on Fundamental Principles Concerning the Contribution of the Mass Media to Strengthening Peace and International Understanding to the Promotion of Human Rights and to Countering Racism, Apartheid and Incitement to War, proclaimed by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization at its twentieth session in Paris, on 28 November 1978, in: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_media.htm.
19. Declaration on Race and Racial Prejudice, adopted and proclaimed by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization at its twentieth session, on 27 November 1978, in: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_prejud.htm.

20. Declaration on Rights of Indigenous People, adopted by General Assembly, 13 September, 2007. in: <http://www.un.org/News/Press/docs/2007/ga10612.doc.htm>.
21. Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women, proclaimed by General Assembly Resolution 2263(XXII) of 7 November 1967, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/21.htm>.
22. Declaration on the Elimination of Violence Against Women, General Assembly Resolution 48/104 of 20 December 1993, in: [http://www.unhchr.ch/huridoca/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.RES.48.104.En](http://www.unhchr.ch/huridoca/huridoca.nsf/(Symbol)/A.RES.48.104.En).
23. Declaration on the Rights of Disabled Persons, proclaimed by General Assembly Resolution 3447 (XXX) of 9 December 1975, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/72.htm>.
24. Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, adopted by General Assembly Resolution 47/135 of 18 December 1992, in: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_minori.htm.
25. Discrimination (Employment and Occupation) Convention, Convention (No. 111) Concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation, adopted on 25 June 1958 by the General Conference of the International Labor Organization at its forty - second Session, in: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C111-3k>.
26. General Assembly Resolution 217A (III), 10 December 1948.
27. General Assembly Resolution 49/184.

28. Human Rights Education Associates (HREA) - The Global Human Rights Education Network, in: www.hrea.org/ - 34k.
29. Human Rights Watch, in: <http://www.hrw.org/en/our-work>.
30. Inter-American Institute of Human Rights, in: http://www.iidh.ed.cr/default_eng.htm - 1k.
31. International Congress on the Teaching of Human Rights, Vienna, Austria, 1978, in: http://portal.unesco.org/shs/en/ev.php-URL_ID=1686&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
32. International Convention on the Elimination of all forms of Racial Discrimination, adopted and opened for signature and ratification by General Assembly Resolution 2106 (XX) of 21 December 1965,entr into force 4 January 1969, in: <http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm>.
33. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ceschr.htm - 42k.
34. International Forum on Education for Democracy, Tunis, 8 November 1992, in: <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000939/093937e.pdf>.
35. Jones, Peter, Rights, Macmillan University Press.
36. Malta Recommendations on Human Rights Teaching Information and Documentation, 1987, The International Congress on Human Rights Teaching, Information and Documentation was organized by UNESCO in Malta in 1987 to encourage human rights education, in: http://portal.unesco.org/shs/en/ev.php-URL_ID=1687&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

37. Plan of Action, World Programme for Human Rights Education, in: www.unhchr.ch.
38. Proclamation of Teheran, proclaimed by the International Conference on Human Rights at Teheran on 13 May 1968, in: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/b_tehern.htm.
39. Ramirez, Francisco, and Suarez, David, «Human Rights and Citizenship: The Emergence of Human Rights Education», Working Paper, School of Education, Stanford University, in: http://iis-db.stanford.edu/pubs/20682/ramirez_6.25.2004.pdf.
40. Recommendation Concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms, adopted by the General Conference of UNESCO at its 18th Session on 19 November 1974, in: www.unesco.org/education/nfsunesco/pdf/Peace.PDF.
41. Report of the Secretary-General, Addendum, Guidelines for National Plans of Action for Human Rights Education, in: <http://www.unhchr.ch/>.
42. Seminar on Education for World Citizenship with special Reference to the Principles of the Universal Declaration of Human Rights, Woudschoten, Netherlands, 3-30 August 1952, in: unesdoc.unesco.org/images/0014/001445/144505eb.Pdf.

43. Suarez, Davi, «National Citizenship or Global Citizenship? A Comparison of Civic Education Textbooks in Costa Rica and Argentina», Working paper, School of Education, Stanford University, 2004.
44. Tarrow, Norma, «Human Rights Education: Alternative Educations», In Human Rights Education and global Responsibilities, edited by James Lynch Celia Modgil, and Sohan Modgil, Washington, Falmer Press, 1992.
45. The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), adopted in 1979 by the UN General Assembly, in: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/> - 21k.
46. The UNESCO Convention Against Discrimination in Education, adopted on 14 December 1960 and entered into force 22 May 1962, in: <http://www.unesco.org/most/lnlaw3.htm>.
47. The Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed by General Assembly Resolution 217 A (III) of 10 December 1948, in: <http://un.org/Overview/rights.html>.
48. UNESCO "Recommendation Concerning Education for International Understanding, Cooperation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms, in: <http://www.unesdoc.unesco.org/images/0001/000115/011563MB.pdf>.
49. UNESCO 2003, «UNESCO Associated Schools Project Network (ASP net): Historical Review 1953-2003». Ref: ASP net Congress WD5-23, in:

http://www.portal.unesco.org/education/en/files/23221/10654513371ASP_50_a_ns.pdf/ASP%2B50%2Bans.pdf.

50. UNESCO Regional Conference on Human Rights Education in Europe: Conference Report and European Implementation Strategy, 1997, in: <http://www.unesdoc.unesco.org/images/0011/001102/110218eo.pdf>
51. UNESCO, 1998, All Human Being..., Manual for Human Rights Education, the Teacher Library, UNESCO Publishing.
52. UNHCHR [United Nations High Commissioner for Human Rights], 2003. (Untitled) web Resource available at: <http://www.193.194.138.190/html/menu6/1/initiatives.htm>.
53. United Nations Declaration on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination Proclaimed by General Assembly Resolution 1904 (XVIII) of 20 November 1963, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/9.htm>.
54. United Nations Document A/51/506/Add.1, Appendix, para. 2, in: <http://www.ohchr.org>.
55. Universal Declaration of Human Rights in: <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/eng.htm> - 23k.
56. Vienna Declaration and Programme of Action, World Conference on Human Rights, 1993, in: [http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.CONF.157.23.En-87k](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.CONF.157.23.En-87k).
57. World Conference on Human Rights, 14-25 June 1993, Vienna, Austria, in: <http://www.unhchr.ch/html/menu5/wchr.htm>.

58. World Plan of Action on Education for Human Rights and Democracy, Montréal, Canada, 1993, in: [http://www.unesco.org/webworld/peace_library/UNESCO/HRIGHTS/ 342-353.HTM](http://www.unesco.org/webworld/peace_library/UNESCO/HRIGHTS/342-353.HTM) .